

مروری بر طبقه‌بندی علوم از صدرالافاضل تبریزی

چکیده: در قلمرو تمدن اسلامی، رده بندی، مورد توجه بسیاری از دانشمندان مسلمان بوده است. از اواسط قرن دوم تاکنون، طبقه بندی های مختلفی از علوم ارائه شده است. نویسندگان در نوشتار حاضر سعی دارند پیشینه ای از طبقه بندی علوم از سده چهارم تا چهاردهم ارائه نمایند. در ادامه، پس از ذکر شرح حال و آثار صدرالافاضل، به معرفی رساله ایضاح الادب وی که به طبقه بندی علوم اختصاص دارد و شیوه تقسیم بندی اش، می پردازند. در انتها، با ارائه تحلیلی تطبیقی از دیدگاه های صدرالافاضل و دیگر دانشوران از جمله فارابی، خوارزمی، شیرازی، طاش کوپری زاده در طبقه بندی علوم و نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات، نوشتار خود را به پایان می رسانند.

کلیدواژه: طبقه بندی علوم، رده بندی علوم، سازماندهی علوم، صدرالافاضل تبریزی، رساله ایضاح الادب.

۱. مقدمه

در قلمرو تمدن اسلامی رده بندی مورد توجه بسیاری از دانشمندان و فلاسفه مسلمان بوده است. از اواسط قرن دوم تا کنون، طبقه بندی های مختلفی از علوم ارائه شده است. البته به گفته دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی، اوج پیشرفت تمدن اسلامی در تمامی علوم در قرن چهارم و پنجم بوده است و اغلب آثار بعدی بر اساس آثار این دو سده استوار است. (ملاقات شفاهی، سال ۱۳۸۷)

دانشمندان تمدن اسلامی در این دو سده و سده های بعد، شیوه های پیشین را مبنای رده بندی خود قرار دادند؛ با این تفاوت که علوم جدیدی که دانشمندان علوم اسلامی شناسایی کرده بودند؛ مانند علوم شرعی و نقلی به آن افزوده شد و هر دانشمندی بر اساس تجارب و یافته های خود به نوآوری جداگانه ای پرداخت.

مهارت و توانایی دانشمندان اسلامی در طبقه بندی علوم از سوی بسیاری از دانشمندان اروپایی تحسین شود. از جمله ایلهارد وایدمان دانشمند آلمانی در اشاره به کتاب مفاتیح العلوم چنین می گوید: «با مراجعه به این کتاب معلوم می شود که دانشمندان اسلامی در مسائل مربوط به طبقه بندی علوم از اروپاییان آزموده تر و ورزیده تر بوده اند».

هدف دانشمندان مسلمان از طبقه بندی علوم، افزون بر نظم بخشیدن به کتاب ها در قفسه های کتابخانه، سازماندهی علم بوده است؛ به طوری که بتوان آن را با ساختاری معین و مشخص به نسل آینده انتقال داد. به همین منظور آنها همان طور که در پیشینه حاضر و از قرن دوم تا قرن چهاردهم آورده شده است، نقشه گسترده ای از طرح های رده بندی ترسیم کرده اند که هر یک از موضوعات به مثابه شاخه درختی است که در کل، درخت دانش را به ذهن متبادر می کند.

۱۰. ابن خلدون اندلسی در مقدمه تاریخ خود تألیف (۷۷۶ تا ۸۰۸ ق)، علوم مختلف را توضیح می دهد و از علم «عمران» به عنوان علمی مستقل با موضوع تمدن انسانی یاد می کند.

۱۱. طاش کویری زاده در کتاب مفتاح السعاده (تالیف قبل از ۹۶۸ ق) کامل ترین فرهنگ نامه علوم را در هفت بخش اصلی ارائه کرده است. بیان، فصاحت، منطق، فلسفه نظری، فلسفه عملی، علم ایجابی (نظری و عملی)

۱۲. حاجی خلیفه چلبی در حدود سال ۱۰۶۰ ق در کتاب کشف الظنون، حدود پانزده هزار کتاب را شناسانده و در خلال آن، علوم را نیز معرفی می کند.

۱۳. محمد تهنوی (درگذشته ۱۱۵۸ ق) در کشف اصطلاحات الفنون،

به شیوه دانشنامه ای یاد شده پیشین عمل کرده است.

مهارت و توانایی دانشمندان

اسلامی در طبقه بندی علوم

از سوی بسیاری از دانشمندان

اروپایی تحسین شود. از جمله

ایلهارد وایدمان دانشمند آلمانی

در اشاره به کتاب مفاتیح العلوم

چنین می گوید: «با مراجعه به این

کتاب معلوم می شود که دانشمندان

اسلامی در مسائل مربوط به

طبقه بندی علوم از اروپاییان

آزموده تر و ورزیده تر بوده اند».

۱۴. صدیق حسن خان (درگذشته ۱۳۰۷ ق) کتاب ابجدیه العلوم را در سه بخش نگاشته است: ۱. فلسفه و لغت تاریخ ۲. فنون و اصناف علوم ۳. زندگی دانشوران طراز اول هر رشته علمی.^۲

۱۵. بر اساس تقسیم امام خمینی (ره)، طبقه بندی علوم نه بر اساس محتوای آنها بلکه بر اساس

مخاطب آنها، یعنی انسان و مراحل وجودی او انجام می شود. ایشان اولاً از علوم نافع سخن می گوید و ثانیاً آنها، را به سه گروه تقسیم می کند: ۱. کمالات عقلی و وظایف روحی؛ ۲. اعمال قلبی و وظایف درونی؛ ۳. اعمال قالبی و وظایف بیرونی انسان؛^۳ در حالی که محور اصلی طبقه بندی ابن سینا، نفس و مراحل مختلف آن است.^۲

۱۶. فدایی عراقی نیز اقدام به طرح رده بندی جدیدی نموده است. او در در طرحش افزون بر استفاده از تجربیات قلبی، طرحی مبتنی بر آیات قرآن ایجاد نموده است. این طرح بیشتر به تقسیم بندی دوگانه توجه کرده و تا چند رده همین روش را حفظ کرده است. در این طبقه بندی طبیعت و انسان دو محور اصلی تلقی شده و تقسیمات فرعی زیر این

۲. این پیشینه بر اساس مقدمه مفصل و ارزشمند استاد حسین خدیوچم بر ترجمه مفاتیح العلوم خوارزمی (تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲) و با تلخیص نوشته شده است.

۳. نجف، لک زایی؛ «طبقه بندی علوم از دیدگاه صدرالمتألهین و امام خمینی»؛ مجله دانشگاه اسلامی، پاییز ۱۳۸۷، شماره ۳۹، ص ۴۰۴.

۴. مهدیه، مستقیم؛ «بررسی تطبیقی نظریه ابن سینا در باب طبقه بندی علوم»؛ پژوهشهای فلسفی کلامی دانشگاه قم، سال دهم، شماره ۱، ص ۱۷۵-۱۹۸.

۲. پیشینه طبقه بندی علوم از سده چهارم تا چهاردهم

۱. ابونصر فارابی در کتاب احصاء العلوم که قبل از ۳۳۹ ق نوشته، علوم را به پنج فصل تقسیم کرده است: علم اللسان (ادبیات)، منطق، تعالیم (ریاضیات، الهیات، علم مدنی و فقه و کلام

ترجمه لاتین این کتاب در سال ۱۸۳۸ میلادی در پاریس و در سال ۱۹۳۲ میلادی مادرید و متن آن در سال ۱۹۳۱ و ۱۹۴۹ میلادی در قاهره به چاپ رسید. همچنین ترجمه فارسی آن در سال ۱۳۴۸ شمسی در تهران چاپ شده است.

۲. شعیا بن فرغون جوامع العلوم را قبل از سال ۳۴۴ ق نوشت و طبقه بندی علوم را به صورت درختی نشان داد. حسین خدیوچم در سال ۱۳۵۰ ش/۱۹۷۲ م رساله ای به عربی درباره آن منتشر کرده است.

۳. اخوان الصفاء در حدود سال ۳۵۰ ق در ۵۲ رساله خود، تقسیم علوم را آورده اند. این مجموعه تحت عنوان رسائل اخوان الصفاء موجود و مشهور است.

۴. ابو عبدالله محمد خوارزمی، کتاب مفاتیح العلوم را در سال های ۳۶۷ تا ۳۷۲ ق نوشت و تقسیم علوم را همراه با تعریف مصطلحات آنها (نزدیک به ۱۶۰۰ اصطلاح) آورد. خوارزمی شاخه های اصلی علوم را پانزده شاخه می داند: فقه، کلام، نحو، نویسندگی، شعر و عروض، اخبار، فلسفه، منطق، طب، عدد، هندسه، نجوم، موسیقی، حیل (مکانیک)، کیمیا (شیمی).^۱

۵. ابن سینا در کتاب شفا که میان سال های ۴۱۲ تا ۴۱۴ ق نوشته، علوم را در چهار بخش اصلی آورده است: منطق، طبیعیات، تعلیمات، الهیات و هر کدام به بخش های فرعی تقسیم می شود.

۶. فخر رازی در کتاب جامع العلوم (تالیف قبل از ۵۹۶ ق) شصت علم را توضیح داده است. به همین دلیل آن را جامع ستینی می نامند.

۷. قطب الدین شیرازی در کتاب دره التاج (تألیف بین ۶۹۳ تا ۷۰۵ ق) دانشنامه ای فارسی به ترتیب موضوعی ارائه کرده است.

۸. شمس الدین محمد الاکفیان (درگذشته ۷۴۹ ق) در کتاب ارشاد القاصد تا اندازه زیادی از احصاء العلوم فارابی اثر پذیرفته است.

۹. شمس الدین محمد آملی، دانشمند ایرانی، در نفایس الفنون (تألیف حدود ۷۵۰ ق) در دو قسمت اصلی نوشته است: علوم اواخر (۸۵ علم) و علوم اوایل (۷۵ علم). این کتاب در سه جلد چاپ شده است.

۱. در ترجمه فارسی این کتاب که توسط سیدحسین خدیوچم انتشار یافته (تهران مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲)، فهرست کامل الفبایی مصطلحات (ص ۲۵۳-۳۱۲) آمده که خود مرجع مفیدی برای این حوزه به شمار می آید.

ابن خشر اشیبلی	علوم قرآنی	حدیث	فقه و اصول
اکفانی	قرآیات	روایه الحدیث	تفسیر
آملی	کلام و عقاید	تفسیر	حدیث
ابن خلدون	علوم قرآنی	حدیث	فقه و اصول
طاش کوبری زاده	قرآیات	روایه الحدیث	تفسیر
سیوطی	عقاید و اصول دین	علوم قرآنی	حدیث
چلبی	علوم قرآنی	حدیث	فقه و اصول
تهانوی	کلام و عقاید	علوم قرآنی	حدیث
تونکی	کلام	تفسیر	حدیث
			اصول الحدیث
			فقه
			فرائض
			تصوف
			تعبیر رویا
			قرآیات
			جدل و مناظره
			فقه
			دعاها

نجف لک زایی نیز طبقه بندی صدرالمتالهین را از آثار او استخراج کرده و به شکل جدول شماره ۲ ارائه می کند.

دومحور آمده است. از امتیازات این طرح می توان به موارد زیر بر شمرد:

۱. الهام از قرآن
۲. بهای ویژه به انسان که مصداق خلیفه الهی و فرمایش حضرت علی(ع) است که: وفیک انطوی العالم الاکبر
۳. ساده و قابل فهم برای همه
۴. عمومیت و شمول جهانی، به ویژه قابل استفاده موحدان
۵. بهره برداری از عناصر شناخته شده جهان و انسان
۶. انضمام علوم پزشکی جزء علوم انسانی^۵
۱۷. دانشمندی نظیر کیم زینس با نگاه کاربردی در طبقه بندی و رده بندی علوم، راهکاری جدید برای مواجهه انسان با مسائل نو و در عین حال بهره گیری از رویکردهای کهن نشان داده اند.

این پژوهش توسط یک هیئت علمی بین المللی، متشکل از ۵۷ دانشمند برجسته از شانزده کشور جهان انجام شد که تقریباً همه شاخه های فرعی مهم و جنبه های اصلی علم اطلاع رسانی را ارائه کردند.

بر اساس نوشته احمد طاهری عراقی، شیوه تالیف و ترتیب این کتابها مختلف است: پاره ای ترتیب قاموسی دارد؛ یعنی مصطلحات علوم یا نام کتابها به ترتیب الفبایی در پی یکدیگر آمده است (مانند چلبی و تهانوی) و پاره ای دیگر ترتیب طبقه ای دارد (مانند فارابی و طاش کوبری زاده).

این نوع اخیر، از دیدگاه علم طبقه بندی بسیار مهم است؛ زیرا گذشته از کتب فلسفی که در باب علوم و انواع طبقه بندی آنها بحث کرده اند، از خلال این کتب می توان، مکتب های مختلف علمای مسلمان را در طبقه بندی علوم و معارف بررسی کرد.

طاهری عراقی بعضی از عناوین اصلی طبقه بندیها در شاخه علوم اسلامی را در جدول شماره ۱ به طور خلاصه آورده است.^۶

۱	قرآن	تفسیر و تائویل
۲	کلام و عقاید	علوم قرآنی
۳	حدیث	حدیث
۴	فقه	فقه و اصول
۵	زهد و موعظه	
۶	تعبیر رویا	
۷		
۸		
۹		

۵. غلامرضا، فدایی عراقی؛ «طرحی نو در طبقه بندی علوم»؛ مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تابستان و پاییز ۱۳۸۰، ص ۲۸۷-۳۰۸.

۶. احمد، طاهری عراقی؛ رده BP اسلام، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۶.

طب: شرح قانونچه

خط: راموز الرموز، رساله در خط عربی، شرح اللحم در قط القلم

قرائت: الترتیل

حدیث: لثالی در حدیث نبوی

زبان‌های باستانی: اساطیر در لغت اهل دساتیر، قلب و ابدال در لت فرس
ریاضی: رساله مفتاحیه در حساب.

برخی از استادان او:

- علوم دینی: شیخ عبدالنبی نوری، شیخ محمود معرب (۶ سال)،

شیخ محمد عراقی (۶ سال)، میرزا

عبدالرحیم نهاوندی (۵ سال)، میرزا

محمدحسن آشتیانی (۱۵ سال)

- ریاضی: میرزا حسین خراسانی،

جناب قندهاری

- هیئت و نجوم: میرزا حسن طارمی،

میرزا حسین سبزواری، شیخ محمد

منجم شوشتری

- قرائت: مولانا حسین، سلطان

القراء.

- کلام و فلسفه: آقا علی مرس زنوزی (۲۲ سال)، میرزا حسن کرمانشاهانی

(۲ سال)، میرزا ابوالحسن جلوه

- تصوف: آقا محمدرضا قمشه‌ای (۸ سال)

- طب: میرزا محمدحسین الفلاسفه، صدرالاطباء خراسانی، میرزا رضی

حکیم باشی

رساله ایضاح الادب

یکی از آثار صدرالافاضل که نشان از تسلط او بر علوم مختلف و جامعیت

دانش او دارد، رساله ایضاح الادب است که در آن به طبقه بندی علوم

پرداخته است. ابتدا طبقه بندی اخوان الصفاء و سپس طبقه بندی خود

را آورده است و آن گاه فنون مربوط به ادبیات را جداگانه ذکر می کند. متن

کامل این رساله را میرزا محمدعلی عبرت نائینی در مجموعه نفیس نامه

فرهنگیان چاپ انتشارات کتابخانه مجلس در صفحات ۴۷۰-۴۸۸،

ضمن شرح حال او نقل کرده است. در این مقاله به تلخیص و مرور

طبقه بندی صدرالافاضل می پردازیم. گفتنی است که تقسیم علوم به

این شکل برای نخستین بار عرضه می شود؛ چرا که عناوین مورد نظر در

میان یک نثر مغلق فارسی و عربی پیچیده شده و استخراج آن، خود

کاری دشوار بوده که در اینجا نوشته می شود.

تقسیم صدرالافاضل

تقسیم بندی کلی صدرالافاضل در دو گروه است که آنها را به نام های

متعدد نامیده است که نام همه آنها آورده می شود.

علوم اخروی	علوم دنیوی		
	علم افکار (احوال)	علم افعال	علم اقوال
فرشته شناسی	برهان	فنون	الفا
شناخت جواهر	منطقی	بافندگی	صرف
غیرمادی	ریاضی	کشاورزی	نحو
شناخت لوح محفوظ	هندسه	معماری	عروض
شناخت قلم	طبیعی	کتابت	معانی
شناخت مرگ رستاخیز	پزشکی	حیل (مکانیک)	بیان
...	معادن	کیمیا	تعاریف
	نبات	معیشت	
	حیوان	خانواده	
		حقوق	
		سیاست	
		شریعت	

جدول شماره ۲

ج) شرح حال صدرالافاضل

میرزا محمدعلی عبرت نائینی، زندگی نامه خودنوشت صدرالافاضل

را آورده است که براساس آن، لطفعلی بن محمد کاظم تبریزی، ملقب

به صدرالافاضل و متخلص به دانش جعفری در ۱۹ ماه رمضان ۱۲۶۸

هجری قمری در شیراز زاده شد. در پنج سالگی به تهران آمد و تحت

نظر پدر دانشمندش به فراگرفتن علوم پرداخت. پدر، او را از معاشرت با

همسالان خود در کوچه و بازار باز می داشت و در برابر، او را به ملاقات

با بزرگان علم و ادب می برد. در این سال ها رشته های ادبیات، اصول

فقه، حدیث، تفسیر، کلام منطق، ریاضی، طبیعیات، الهیات و دروس

دیگر را نزد استادان این علوم آموخت. در سال ۱۲۹۴ ق تخلص خود را

از فانی به دانش تغییر داد. در سال ۱۳۰۸ ق پدرش درگذشت و پس از

آن، صدرالافاضل در مدرسه سپهسالار به تدریس پرداخت. در ششم

شعبان سال ۱۳۵۰ ق (۲۴ آذر ۱۳۱۰ ش) در تهران درگذشت و در جوار

شیخ صدوق (ابن بابویه) دفن شد.

پاره ای از اشعار عربی و فارسی او را میرزا محمدعلی نائینی در دو کتاب

خود، مدینه الادب و نام فرهنگیان، آورده است و نواده میرزا فخرالدین

نصیری امینی دیوان کامل او را چاپ کرده است.

تألیفات او در رشته های مختلف، بیش از صدوسی عنوان در

موضوعات مختلف است با نوآوری های دیدنی در آنها:

کتابشناسی: الکشف عما فی الکشف: تعلیقاتی بر کشف الظنون

تاریخ ادبیات: تذکره شعراء موسوم به ملخص

شعر: تذلیل العروض، وافیة در قافیة.

لغت: حواشی الصحاح، جناح الطاووس در حواشی قاموس

۷-۱-۲. سوفسطیقی سفسطه یا مغالطه (DE SOPHISTICIAS ELECHIS)

۸-۱-۲. ریطوریکیا (خطابه) (RHETORICA)

۹-۱-۲. بیوطیقی (شعر) (DE POETICA)

۲-۲ ریاضیات

۱-۲-۲. هندسه

۲-۲-۲. هیئت

۳-۲-۲. عدد

۴-۲-۲. موسیقی

۳-۳. طبیعیات

۴-۲. الهیات

۱-۴-۲. علم کلی (فلسفه اول شامل اقسام اولی موجودات و امور عام)

۲-۴-۲. الهیات اخص (مفارقات، ائولوجیا= معرفت ربوبی)

تقسیم ادبیات از نظر صدرالافاضل

۱. فرهنگ (موضوع ادب)

۲. ادب الشریعه (رسوم شرایع)

۳. ادب الخدمه (رویت خدمت با مبالغت در آن)

۴. ادب الحق (معرفه بوالله و النفس)

۵. ادب القاضی (بسط داد و رفع ستم)

۶. ادب البحث (شرایط و کیفیت مناظرات)

۷. آداب و رسوم (کارهای نیک و بد)

تقسیم ادبیات از نظر ابن طیب مغربی

۱. لغت ۲. صرف ۳. اشتقاق

۴. معانی ۵. بیان ۶. بدیع

۷. عروض ۸. قافیه ۹. انشا

۱۰. نظم ۱۱. کتاب تاریخ ۱۲. منثور

تحلیل

اینک برای رسیدن به دیدگاه تطبیقی میان صدرالافاضل و دیگر دانشوران و زمینه سازی برای تحلیل دیدگاه ها و رسیدن به طبقه بندی کتابخانه ای مناسب، پاره ای از مهم ترین تقسیمات از سده های مختلف را برگزیده و در جدول زیر نشان داده ایم.

در این جدول دیدگاه های فارابی (قرن ۴)، خوارزمی (قرن ۴)، شیرازی (قرن ۸)، طاش کوپری زاده (قرن ۱۰) و صدرالافاضل (قرن ۱۴) آورده می شود.

گروه اول: شرعیات، سمعیات، وضعیات، نقلیات، نیوشی (پارسی سره) گروه دوم: حکمیات، طبیعیات، غیروضعیات، عقلیات، هوشی (پارسی سره)

۱. شرعیات

۱-۱. مقدمات

۱-۱-۱. درایت

۲-۱-۱. رجال

۳-۱-۱. انساب

۴-۱-۱. فنون علم حدیث

۵-۱-۱. فنون تفسیر (غرایب، قرائات، وقوف، اسباب نزول،

ناسخ و منسوخ، تأویل)

۶-۱-۱. عربیت به تقسیم زمخشری

۱-۱-۶-۱. متن اللغة (اصناف، کلیات، مفردات)

۲-۱-۶-۱. صرف

۳-۱-۶-۱. اشتقاق

۴-۱-۶-۱. نحو

۵-۱-۶-۱. معانی

۶-۱-۶-۱. بیان

۷-۱-۶-۱. عروض

۸-۱-۶-۱. قافیت (حروف، حرکات، عیوب، القاب)

۹-۱-۶-۱. خط

۱۰-۱-۶-۱. شعر (کیفیت انشاء، محاسن و معایب، کلام

منظوم و واقع و شرایط آن)

۱۱-۱-۶-۱. انشاء نثر (رسائل، خطیب و غیره)

۱۲-۱-۶-۱. محاضرات

۲-۱. غیر مقدمات

۱-۲-۱. اصول فقه (ادله لفظی و عقلی)

۲-۲-۱. کلام (عقلی و نقل)

۳-۲-۱. تصوف (طریقت و حقیقت و وصول و فنون هر یک)

۴-۲-۱. سیاست نفس و منزل و مدینه (حکمت عملی)

۵-۲-۱. نوامیس الهی (عبادات و معاملات و حدود فقه)

۳-۱. تحدید و تقدیر و تفصیل عملیات

حکمیات

۱-۲. منطقیات (حکمت قسطاسی و معیاری)

۱-۱-۲. ایساغوجی (مدخل یا مقدمه) (ISAGOGEI)

۲-۱-۲. قاطیغوریاس (مقولات عشر) (CATEGORIAEJ)

۳-۱-۲. باری ارمیناس (عبارات یا قضایا) (PERIHERMINIAS)

۴-۱-۲. انالوطیقا (تحلیل) (ANALYTICAJ)

۵-۱-۲. افود قیطقی (برهان) (APODIKTIKOS)

۶-۱-۲. طویقی (جدل) (TOPICA)

نتیجه‌گیری

تمدن اسلامی به صورت مجموعه‌ای درهم آمیخته از میراث فکری و علمی یونان، هند و ایران از یک سو و فرهنگ اسلامی از سوی دیگر و تلاش‌های فکری دانشمندان مسلمان در گسترش این فرهنگ و حل مشکلات نظری و عملی مسلمانان براساس آن، پدید آمد و رواج یافت.

اثرگذاری میراث فکری غیراسلامی بر این فرهنگ تا آنجاست که برخی از کارشناسان تأثیر رده بندی ارسطو بر رده بندی‌های اسلامی را یک اصل مسلم دانسته‌اند و ایرادهای وارد بر آن را در رده بندی‌های اسلامی نیز یافت کرده‌اند.^۷

برای رفع این گونه ایرادها چاره‌جویی‌های مختلفی از سوی بزرگان علمی اسلام شده که تقسیم صدرالافاضل را می‌توان در شمار این چاره‌جویی‌ها دانست؛ همان گونه که تقسیم کوتاه و جامع امام خمینی (ره) در این زمینه راهگشاست.

حال با توجه به سابقه هزارساله دانشمندان مسلمان در طبقه بندی علم جای بسی تأسف است که هیچ کدام از این طبقه بندی‌ها، مبنای تحلیل مفهومی و رده بندی دانش قرار نگرفته است و مبنای رده بندی منابع اسلامی از طرح‌های رده بندی غربیان، مانند رده بندی دیویی، طبقه بندی دهدهی جهانی، رده بندی کتابخانه کنگره، رده بندی کتابشناسی بلیس و رده بندی کولون رانگانانان انجام گرفته است

این رده بندیها با مشکلاتی مواجه هستند، از جمله:

۱. مشکل محدودیت فضا برای موضوعات دقیق تخصصی دین اسلام. دین اسلام، دینی است که برای تمامی امور رفتار انسان در همه ابعاد زندگی او در عرصه‌های سیاست، اقتصاد، رفتار اجتماعی، تعلیم و تربیت، هنر و غیره راهکارهای مناسب ارائه داده است و دانشمندان اسلامی نیز در زمینه‌های گوناگون آثار مختلفی را نگارش کرده‌اند. در حالی که رده بندی‌های غربی با توجه به نگاهی که به مقوله مذهب دارند، مناسب رده بندی کتاب‌های اسلامی نیستند.

۲. جهت‌گیری‌های سیاسی و فرهنگی این رده بندی‌ها مشکل دیگری است. مطمئناً هر یک از این رده بندی‌ها تحت تأثیر فلسفه سیاسی و فرهنگی طراحان این رده بندی‌ها قرار گرفته‌اند، به طوری که روس‌ها به دلیل اینکه مبنای رده بندی دیویی و جهانی را متأثر از ایدئولوژی مسیحیت غرب دیدند، مجبور به طراحی رده بندی BBK که براساس رده بندی علوم مارکسیست لنینیسم است، شدند. با این اوصاف رده بندی منابع اسلامی با این رده بندی‌های غربی به جایی نمی‌رسد؛ زیرا مجبور است اندیشه‌های اسلامی را در حالت و شکلی که برای یک

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	فارابی
علم زبان	علم منطق	علم تعلیم	علم طبیعی و الهی	علم مدنی					
علوم شریعت	علوم مردم غیر عرب								خوارزمی
مقدمه علوم	منطق	طبیعیات	ریاضیات	علم الهی					قطب‌الدین شیرازی
شرعیات	حکمیات	طبیعیات	الهیات	ادبیات					صدرالافاضل

به عنوان نمونه بخش شرعیات و علوم الهی را از چهار طبقه بندی فوق با هم مقایسه می‌کنیم.

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	فارابی
اشیاء از نظر وجود	مبادی منطق	اشیاء غیر جسم							
فقه	کلام	نحو	اخبار						خوارزمی
									قطب‌الدین شیرازی
مقدمات	غیر مقدمات	تفصیل عملیات	علم کلی	الهیات اخص					صدرالافاضل

۷. مرتضی، محمدنیا؛ «تأثیر رده بندی ارسطو بر رده بندی‌های اسلامی»؛ مجله آینه پژوهش، سال هجدهم، شماره ۹۶، ص ۵۶ تا ۶۱.

دانشگاهی به ویژه در رشته های علوم اسلامی است.

از جمله گام های اجرایی این پیشنهاد می توان دو مورد زیر را یاد کرد:
الف) گردآوری و شناسایی کلیدواژه ها از منابع یادشده (قدیم و جدید)
به روش استقرایی

ب) ساماندهی آنها در رده های کلی

جهان بینی متفاوت با آن تهیه شده، رده بندی کند. البته مسئله قرائن روحی و ذهنی هم در این کار وجود دارد.^۸

به گفته احمد طاهری عراقی بدون شک این طبقه بندی ها، فقط به غرض تقسیم بندی علوم و معارف بوده است نه برای طبقه بندی کتابخانه ها؛ ولی ما برای بنیان نظام طبقه بندی کتابخانه ای به آنها محتاجیم. حقیقت آن است که طبقه بندی کتابخانه ای، از طبقه بندی علوم نمی تواند جدا باشد و آن جدایی و فاصله ای را که برخی قائل شده اند، از طریق اعتدال دور است. مگر نه آن است که بیشتر طبقه بندی های کتابخانه ای از طبقه بندی های علوم مایه گرفته است؟

پیشنهاد های پژوهش

۱. باز یابی طبقه بندی های فراموش شده از میان گنجینه های میراث کهن فرهنگی، همانند صدرالافاضل

۲. نقد و بررسی جدی، علمی و بیطرفانه و منصفانه رده بندی های رایج، از دیدگاه توجه آنها به فرهنگ و معارف اسلامی

۳. تفکیک علوم اسلامی خالص، مانند قرآن، حدیث، فقه، از علوم اسلامی مضاف، مانند منطق تاریخ و ادبیات. همان طور که در آن زمان، دانشمندان مسلمان، فرهنگ اسلامی را با علم رایج زمان خود در آمیختند، امروز نیز باید این کار به گونه روزآمد انجام شود و در آن، علوم که در آن روزگار وجود نداشته، به ویژه آنچه با فناوری های جدید به وجود آمده، لحاظ شود. بدین ترتیب دنیای علم با گروه جدیدی از رشته های میان رشته ای روبرو خواهد شد که تا کنون آنها را نمی شناخته است و و این هدیه ارزشمندی از جهان اسلام به دنیای امروز خواهد بود.

۴. ایجاد رده بندی مبتنی بر اندیشه های اسلامی که نه الهام گرفته از اندیشه های غربی باشد و نه محدودیت های فیزیکی آنها را برای رده بندی منابع علوم اسلامی داشته باشد. البته پشتوانه فکری و فلسفی چنین رده بندی ای، می تواند سابقه هزارساله طبقه بندی علوم نزد دانشمندان مسلمان باشد. در عین حال همفکری متخصصان کتابداری و اطلاع رسانی آشنا با فناوری های روز و متخصصان موضوعی اسلامی معاصر، به این هدف کمک می کند. گذشته از اینها راهکارهای تبدیل طبقه بندی علوم اندیشمندان غربی، مانند ارسطو به نظام رده بندی های کتابخانه ای، مانند بیکن و به تبع او دیویی، می تواند تجربه ای مفید و مؤثر باشد؛ همانند رده بندی دکتر فدایی عراقی با عنوان طرحی نو در رده بندی علوم که در این زمینه راهگشا است.

از ابزارهای دیگری که می تواند به این هدف کمک کند، اصطلاح نامه های مرکز مدارک اسلامی، دانشنامه ها، دایرةالمعارف ها، سرعنوان های موضوعی، پشتوانه انتشاراتی و سرفصل دروس دوره های

۸. علی، شکویی؛ «طرح جدید رده بندی علوم اسلامی»؛ مجله پیام کتابخانه، ص ۲۰، ۲۸.